

Hiátustöltő stratégiák tipológiája és grammatikai szerepe angol dialektusokban

Balogné Bérces Katalin
PPKE BTK Angol Intézet és CASTL, Tromsø¹
bbkati@yahoo.com

Bögös Réka
PPKE BTK Angol Intézet
reka.bogos@gmail.com

1. Bevezetés

- az angol nyelv különböző nyelvjárásaiban hagyományosan a hiátustöltő/elkerülő stratégiák alábbi típusait különböztetik meg (pl. Stene 1954, Britain és Fox 2008):

- (1) a. a hiátus betöltetlen marad;
b. a hiátust glottális zárhang (/ʔ/) tölti be;
c. egyes grammatikai morféimák (pl. *a/an*, *o/of*) mássalhangzós allomorfort választanak;
d. a hiátust homorgán félmagánhangzó (/j/, /w/) tölti be;
e. a hiátust likvida (/r/, /l/) tölti be.

(2)	(a) msh-val kezdődő szó előtt	(b) mgh-val kezdődő szó előtt
vö. (1c)	<i>a banana</i> 'egy banán' <i>a lot o(f) bananas</i> 'sok banán'	<i>an apple</i> 'egy alma' <i>a lot of apples</i> 'sok alma'

(3)	(a) hiátustöltő /j/	(b) hiátustöltő /w/
vö. (1d)	<i>ski_ing</i> 'síelés' <i>me_ and you</i> 'én és te'	<i>sew_age</i> 'szennyvíz' <i>you_ and me</i> 'te és én'

(4)	(a) kötő és betoldott <i>r</i> (pl. dél-kelet-angliai vagy kelet-massachusettsi angol)	(b) kötő és betoldott <i>l</i> (pl. dél-pennsylvaniai angol)
vö. (1e)	<i>more_ice</i> 'több jég' <i>your_eyes</i> 'a te szemeid'	<i>cruel_act</i> 'kegyetlen tett' <i>Paul_and ...</i> 'Paul és ...'
	<i>saw_ing</i> 'fűrészelés' <i>baah_ing</i> 'bégetés'	<i>draw_ing</i> 'rajz' <i>(the) paw_and ...</i> '(a) mancs és ...'
	<i>law_and (order)</i> 'törvény és rend'	<i>a whole plethora_of ...</i> '... özöne'

¹ Köszönet a Research Council of Norway-nek az „Yggdrasil” ösztöndíjért.

- (1a) és (1b) minden földrajzi változatban lehetőség: nagyfokú variabilitás
- bizonyos nyelvjárásokban (tipikusan az ún. kontaktus-indukált új dialektusokban, pl. Tower Hamlets (London), vö. Britain--Fox 2008) (1c,d,e)-t felváltja (1b)
- (1e) megjelenése függ a nyelvjárás fonológiai rendszerében előzetesen meglévő /r/-, ill. /l/-törölő szabálytól (Wells 1982, Gick 2000 stb.)
- megelőző kutatási eredmények (elsősorban Newton--Wells (pl. 2002) és Britain--Fox (pl. 2008)) alapján feltételezzük, hogy ezen hiátustöltő stratégiák feloszthatók a következő altípusokra:

- (5) a. *fonetikai*, azaz fonetikailag motivált, pl. (1d);
 b. *fonológiai*, azaz fonetikailag nem közvetlenül / nem feltétlenül motivált fonológiai szabály által vezérelt (történetileg eredetileg lehetett fonetikai motiváció, de aztán analógiás kiterjesztés / szabályinverzió történt – pl. (1e));
 c. *morfológiai/lexikális*, azaz adott morféma lexikális ábrázolásában kódolt (allomorfia), pl. (1c).

ebben a sorrendben válnak automatikus/szabályvezérelt helyett idioszinkratikus/tárolttá

➔ ezt a sorrendet követik nyelvelsajátítás során is (vö. Newton--Wells (pl. 2002))

Következmények:

- a félmagánhangzós hiátustöltés értelmezhető alacsony szintű fonetikai jelenségként is (vö. pl. Newton és Wells (2002), Heselwood (2006), vagy Wells (2010), aki egyenesen tagadja a létezését)
- az angol fonológia régi kérdése: a likvidák funkciója azonos-e a félmagánhangzókéval? -> nem!
- történeti fejlődés során a változás iránya (5a)-->(5c), emiatt
- (5b) érintkezik (5a)-val és (5c)-vel is -> elemzési problémák (vö. kötő/betoldott r: fonetikailag motivált (jegyterjedés) (pl. Broadbent 1991) vagy lexikális ábrázolás része (pl. Harris 1994)?²)
- egy moduláris „feedforward” grammatikai modellben: (5c) > (5b) > (5a): a lexikonban való tárolás blokkolni tudja a fonológiai/fonetikai folyamatokat (pl. felnőtt nyelvhasználatban *vanilla-r-ice* ’vaníliafagyi’ és *an apple* ’egy alma’, de **a-r-apple*); a fonológiai analógia terjed és blokkolni tudja a fonetikai folyamatot (pl. (sporadikus) r-betoldás vokalizált szótagalkotó /l/ ([ɫ]→[ʊ]) után BBC-bemondóknál (Vaux 2002) és dél-kelet-angliai fiataloknál (Uffmann 2008))

² Vagy egyik sem – vö. Vaux (2002).

Kérdések:

- valóban különbözik a likvidák és a félmagánhangzók grammatikai szerepe hiátusban? Hogyan tükrözi ezt a fonológiai viselkedésük?
- mi a jelöltség szerepe az epentézisben (1b,d,e)? (Vö. 2. *Elméleti háttér*)
- hogyan válik a glottális zárhang egyfajta default mechanizmussá egyes változatokban? Mi általában véve a glottális zárhang funkciója?

2. Elméleti háttér

A szakirodalom nagy része: *r*-törlés, kötő és betoldott *r*

Korábbi elemzések: az *r* ...

- mögöttes (lebegő) msh (Harris 1994 stb.)
- default szegmentum (jelöltségi hierarchia – Lombardi 2002: labiális/dorzális > koronális > glottális/faringális)
- homorgán félmagánhangzó-betoldás eredménye (Broadbent 1991 stb.)
- kontextuálisan jelöletlen (Uffmann 2007: kontextusfüggő prominencia-alapú elemzés: a glottális zárhang optimális epentetikus msh a szó szélén (maximális kontraszt); a félmagánhangzó pedig intervokális helyzetben (minimális kontraszt))
- nem „természetes” epentetikus msh (derivációs fonológia (Vaux 2002): az epentézis nem feltétlenül „természetes”; bármilyen msh betoldható fonológiai szabály által)

de: tipikusan nem korpuszalapú vizsgálatok; sokszor nem a teljes rendszert (vö. (1)) vizsgálják

Szociolingvisztikai és fonetikai vizsgálatok:

- Foulkes (1997): /r/-sandhi (Newcastle-upon-Tyne és Derby, Anglia)
- Britain – Fox (2008): hiátustöltés teljes rendszere (ld. (1) fent): Fens-vidék, Dél-kelet-Anglia: közel 100%; vs. Tower Hamlets és Hackney, London: glottális zárhang nem csak gondos, formális kiejtésben: névelőallomorfia (75-80%), kötő *r* (45%), félmagánhangzó (15-38%) helyett; kontaktus-indukált dialektusok

mindkettő: *r*-sandhi visszaszorulása nagyvárosi közösségekben

- Mompeán – Gómez (2011): /r/-sandhi és glottális zárhang (standard brit angol, BBC hírolvasók): hallás utáni és akusztikai elemzés

de: angliai nyelvjárások; nem vizsgálják részletesen a fonológiai környezetet

3. Adatok

Célok: korábban ebből a szempontból nem vizsgált nem-*r*-ező dialektusok: ausztrál, új-zélandi, dél-afrikai beszélők

Forrás:

- IDEA: ingyenes internetes archívum (<http://web.ku.edu/~idea/index.htm>)
- 1997-ben hozták létre, alapítója Paul Meier
- beszédminták különböző angol dialektusokból (anyanyelvi és nem anyanyelvi egyaránt), folyamatosan frissített és bővülő gyűjtemény

- hanganyagok, szövegek és fonetikus átírások + demográfiai adatok a beszélőkről
- időtartamuk körülbelül 3-4 perc: felolvasandó szöveg körülbelül 1/3-a a teljesnek + spontán beszéd

Jelen vizsgálat:

- 1999-2010 közötti felvételek
- hallás utáni elemzés
- változók: félmagánhangzók/*r*/glottális zárhang; szó belsejei vs. szavak közti helyzet; glottális zárhang és *r* esetében hangsúly-pozíció
- allomorfia minden esetben a standard szabály szerint -> nem vizsgált
- kevés adat: morfémán belüli hiátus, betoldott *r*, szó belsejei kötő *r*

	Dél-Afrika 8 beszélő (4 nő – 4 férfi) n=171	Ausztrália 7 beszélő (3 nő – 4 férfi) n=184	Új-Zéland 7 beszélő (5 nő – 2 férfi) n=155	Összesen n=510
Hiátustöltő /j/				
Szavak belsejében:	72%	90%	43%	72%
Szavak között:	32%	76%	59%	50%
Hiátustöltő /w/				
Szavak belsejében:	40%	56%	28%	41%
Szavak között:	36%	57%	14%	36%
Kötő <i>r</i>				
Szavak belsejében:	100%	100%	100%	100%³
Szavak között:	56%	91%	79%	78%
ebből hangsúly- talan mgh előtt:	50%	83%	90%	70%
Betoldott <i>r</i>				
Szavak között:	(0%) ⁴	45%	25%	35%

Eredmények:

- nincs bizonyíték az allomorfia visszaszorulására, de
- minden esetben <100% (vs. Fens-vidék)
- félmagánhangzók: nagyfokú fonetikai variabilitás
- szavak között általában valamivel kevesebb hiátustöltés, mint szó belsejében
- kötő *r*: gyakoribb hangsúlytalan mgh előtt; itt a legtöbb a glottális zárhang (*j/w*: <10%, *r*: 20%)
- glottális zárhang: 81%-a után hangsúlyos mgh; kb. fele kötő/betoldott *r* helyett; az összes glottális zárhang szavak között
- dialektális különbségek: glottális zárhangok Dél-Afrikában <- kontaktus? (legtöbb informáns kétnyelvű)

³ n=9

⁴ n=2

4. Értékelés

- adatszolgáltatás módja -> viszonylag gondozott, „monitorozott” beszéd
- az *r* és a félmagánhangzók hiátusban: meglepően kevés bizonyíték a félmagánhangzókra erre a funkciójára (elsősorban a /w/ esetében); összesítésben a hiátusok kb. fele töltődik be: „képzeletünk szülöttei” (Wells 2010)?? – alacsony szintű fonetikai jelenség
- „meglepően” sok kötő *r*, főleg az ausztrál és új-zélandi beszélőknél; de ha nem jelenik meg, akkor nagy valószínűséggel glottális zárhang helyettesíti
- egyedül a dél-afrikai felvételek mutatják a más dialektusoknál korábban megfigyelt jelenségeket: általában kevés átkötés, sok helyütt glottális zárhang; a megnyilatkozás kisebb egységekre bomlik. Uffmann (személyes közlés Britain és Fox (2008: 31) hivatkozásában): prozodifikáció alapegysége: fon.frázis > fon.szó
- adatainkban a glottális zárhang csak szavak között jelenik meg, és valószínűbb hangsúlyos mgh előtt -> a glottális zárhang nem hiátustöltő, hanem ezen kisebb prozódiai egységek határjelölője (fonológiai szó) (üres szótagkezdet??) – ha megjelenik, nincs hiátus, tehát nincs hiátustöltés/átkötés sem (~ német). Szó belsejei morfémahatáron nem jelenik meg, mert az nem prozódiai határ.
- adataink Uffmann (2007) elméletét támasztják alá: a glottális zárhang a prozódiai egység bal szélét jelöli. A félmagánhangzók valósítják meg az intervokális átmenetet.
- szintén: Fox (személyes közlés) londoni adatai
- a glottális zárhang betoldása az *r*-rel „verseng”, a félmagánhangzókkal jóval kevésbé: a félmagánhangzós hiátustöltés más mechanizmus, mint a kötő/betoldott *r*, ahogy azt a nyelvelsajátítási vizsgálatok is kimutatták

További vizsgálat: nagyobb mennyiségű adat szükséges a kötő és betoldott *r* viszonyának vizsgálatához

Hivatkozások

- Britain, D. -- Fox, S. 2008. Vernacular universals and the regularisation of hiatus resolution. *Essex Research Reports in Linguistics*, Vol. 57.3. Dept. of Language and Linguistics, University of Essex, Colchester, UK, June, 2008.
<http://www.essex.ac.uk/linguistics/errl/errl57-3.pdf>
- Broadbent, J. 1991. Linking and intrusive *r* in English. *University College London Working Papers in Linguistics* 3: 281–302.
- Foulkes, P. 1997. English [r]-sandhi – a sociolinguistic perspective. *Historie Epistémologie Langage* 19/1: 73-96.
- Gick, B. 2002. The American intrusive L. *American Speech* 77.2: 167–183.
- Harris, J. 1994. *English sound structure*. Blackwell. Cambridge, Mass.
- Heselwood, B. 2006. Final schwa and *r*-sandhi in RP English. *Leeds Working Papers in Linguistics* 11: 78–95. <http://www.leeds.ac.uk/linguistics/WPL/WP2006/4.pdf>
- Lombardi, L. 2002. Coronal epenthesis and markedness. *Phonology* 19: 219-251.
- Mompeán, J. A. -- Gómez, A. 2011. Hiatus-resolution strategies in non-rhotic English: The case of /r/-liaison. In Wai-Sum Lee, W-S., -- Zee, E. (szerk.). *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences*. Hong Kong, Kína. 1414-1417.
- Newton, C. -- Wells, B. 2002. Between-word junctures in early multi-word speech. *Journal of Child Language* 29: 275-299.
- Stene, A. 1954. *Hiatus in English: Problems of catenation and juncture*. (Anglistica, Vol. 3.) Sodenkilde & Bagger. Koppenhága.
- Uffmann, C. 2007. Intrusive [r] and optimal epenthetic consonants. *Language Sciences* 29: 451-476.
- Uffmann, C. 2008. 'Incursions of the idiosyncratic' as faithfulness optimization. Előadás, 16th Manchester Phonology Meeting, 2008. május 22–24.
- Vaux, B. 2002. Consonant epenthesis and the problem of unnatural phonology. Előadás, Yale University Linguistics Colloquium, 2002. szeptember 16.
- Wells, J. C. 1982. *Accents of English*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Wells, J. C. 2010. Linking semivowels? John Wells's phonetic blog, 2010.08.31. http://phonetic-blog.blogspot.com/2010_08_01_archive.html (letöltve 2011-11-11-én)